

Расцька Людмила Василівна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ

Загальносоціальні та спеціально-кримінологічні аспекти протидії наркоманії в Україні

У статті визначено основні напрями системи протидії наркотизації суспільства та запропоновано окремі аспекти профілактичних заходів у цій сфері.

Ключові слова: наркотизація, профілактика наркоманії, наркотичні засоби, психотропні речовини, органи внутрішніх справ.

Якщо уважно простежити за основними напрямками системи протидії наркотизації суспільства у національному та міжнародному аспектах, то можна побачити, що вона має три компоненти: перший – боротьба з наркобізнесом, незаконним обігом наркотиків; другий – профілактика наркоманії; третій – ліквідація наслідків наркотизації (лікування, реабілітація, ресоціалізація). При всій варіантності напрямів системи протидії наркоманії ці компоненти є головними.

У кримінології профілактика розглядається як складова частина попередження злочинності. Більшість кримінологів розглядають попередження як найбільш загальне поняття, що включає в себе профілактику, припинення, запобігання. Водночас, воно буває двох видів:

а) загальносоціальне попередження – це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, які спрямовані на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин, усунення водночас причин злочинності тощо [1];

б) спеціально-кримінологічне попередження – це сукупність напрямів боротьби зі злочинністю, змістом якої є різноманітна робота державних органів, громадських організацій і громадян по розробці і реалізації заходів, пов'язаних з усуненням негативних явищ і процесів, які породжують

злочини та сприяють їх скоєнню, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях кримінальної діяльності.

На нашу думку, профілактика залежності від наркотичних засобів і психотропних речовин є стратегією, яка спрямована на зниження факторів ризику даного захворювання або на посилення тих факторів, які зменшують попит і пропозицію на ці засоби.

Отже, метою профілактики є посилення факторів захисту від початкової (ранньої) залежності від наркотиків та зменшення факторів ризику вживання цих засобів.

Якщо розглянути це питання більш детально, бачимо, що, по-перше, мета профілактики – це попередження появи залежності від наркотиків осіб, які раніше їх не вживали. Вона є масовою, соціальною, зорієнтованою, насамперед, на молодь та спрямованою не тільки на попередження наркоманії як захворювання, але й на підвищення рівня здорового способу життя в зазначеній групі. По-друге, профілактика залежно від типу наркотиків повинна бути вибірковою та зорієнтованою на осіб, які вже вживають наркотики або мають ознаки розвитку початкової залежності. Необхідність у такому профілактичному впливі виникає, якщо залежність або може виникнути, або вже виникла, але ще не викликає шкідливих для суспільства та особи наслідків. По-третє, профілактика може бути суто медичною (та індивідуальною), тобто зорієнтованою на осіб, які вже хворі на наркоманію. Вона спрямована на попередження подальшого немедичного вживання наркотиків, зменшення майбутньої шкоди та вірогідності повторного вживання хворими, які пройшли курс лікування і мали позитивний результат.

Профілактика наркоманії поділяється на загальну та індивідуальну.

У здійсненні загальної та індивідуальної профілактики в межах своєї компетенції беруть участь підрозділи органів внутрішніх справ та інші компетентні органи й установи [2].

Профілактичний процес умовно можна поділити на окремі напрями, що складаються з окремих форм і методів роботи. Відокремлення основних напрямів загальної та індивідуальної профілактики наркоманії надає можливість більш повно використовувати можливості суб'єктів, які беруть участь у цій діяльності.

Провідну роль в організації загальної профілактики має координація діяльності та взаємодія усіх служб і підрозділів органів внутрішніх справ, зокрема апарату кримінального розшуку і кримінальної міліції у справах неповнолітніх, які безпосередньо здійснюють профілактичну роботу серед цієї категорії населення [2].

Неодмінною умовою загальнопрофілактичної діяльності органів внутрішніх справ є їх взаємодія з іншими суб'єктами профілактики [3].

Необхідно підкреслити ще деякі аспекти профілактичної антинаркотичної діяльності на загальнодержавному рівні. Це організація методичного забезпечення всього комплексу проблем утілення програми первинної

профілактики наркоманії у сфері освіти, створення пакету інформаційно-методичної документації і навчальних програм для післядипломного навчання і перепідготовки кадрів на місцях, а також організація та фінансове забезпечення на конкурсній основі наукових розробок з базових проблем протидії наркоманії.

Антинаркотична пропаганда – це один із найважливіших заходів впливу на суспільну думку, на свідомість молоді.

Тут, безперечно, провідна роль належить телебаченню. Особливе місце посідають документальні, науково-популярні та художні фільми, присвячені відповідній тематиці. В останні роки на екрані демонструються фільми, які пропагують вільне ставлення до наркотиків і алкоголю. Це негативно впливає на наркоситуацію, що складається у молодіжному середовищі.

Демонстрація стрічок антинаркотичної спрямованості повинна проводитися більш широко й охоплювати не тільки молодіжну аудиторію, але й осіб, до обов'язків яких входить протидія незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, а саме – практичних працівників силових структур, педагогів та ін.

За сучасних умов протидія наркоманії є важливою складовою діяльності держави та потребує координації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій різних форм власності, налагодження тісного співробітництва з міжнародними організаціями, науково обґрунтованого визначення основних напрямів державної політики у цій сфері, насамперед: розробки та організації економічних важелів, що протистоять наркоманії, підвищення рівня її ранньої профілактики, послідовного цілеспрямованого скорочення обсягів незаконного обігу наркотиків, формування у суспільстві неприйняттого ставлення до наркоманії, спеціальної підготовки персоналу для забезпечення заходів протидії наркоманії.

На нашу думку, було б доцільним розробити регіональні програми, спрямовані на протидію незаконному обігу наркотиків та поширенню наркоманії, особливо серед підлітків та молоді, в районах і містах з високими темпами наркотизації населення і забезпечити їх виконання.

Таким чином, нарізла необхідність утворення регіональних координаційних центрів з профілактики аддиктивної поведінки серед молоді. До їх складу повинні ввійти представники всіх залучених до профілактичної роботи служб як медичного, так і немедичного, юридичного, освітнього та інших секторів, які зацікавлені в зменшенні проблем, пов'язаних з розповсюдженням наркотиків.

Важливим інструментом протидії наркоманії є індивідуальна профілактика. Основна мета індивідуальної профілактичної роботи з молоддю – застосування системи заходів, яка повинна призвести до того, що молодь не буде залучатися до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин або відмовиться від їх уживання. Ця робота має здійснюватися

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

в межах вирішення загального завдання індивідуального впливу залежно від віку особи, яка є суб'єктом профілактики, та полягає як у розвитку позитивних якостей, так і в нейтралізації негативних властивостей особистості названого суб'єкта.

Успіх в індивідуальній профілактиці наркоманії залежить від усебічного аналізу мотивів залучення до наркотиків, особистості порушника, а також вивчення середовища, в якому він перебуває, наприклад, його сім'ї [4, 5].

На нашу думку, залежно від цих факторів слід планувати систему профілактичних заходів.

Зазначена діяльність повинна передбачати виявлення споживачів наркотиків на початковій стадії та застосування до них комплексу заходів індивідуального профілактичного впливу, а саме: відвідування помешкання наркозалежного або особи, яка перебуває в групі ризику; проведення бесід з її батьками; здійснення спільної роботи з медичними закладами, навчальними та трудовими колективами, їх громадськими організаціями; постійний контакт з родиною молоді особи; психологічний курс реабілітації із залученням спеціалістів тощо [6].

Основним завданням протидії наркоманії є залучення молоді до здорового способу життя шляхом створення відповідних соціально-економічних умов, відкриття соціальних центрів психологічної допомоги та поліпшення їх співпраці з відповідними державними установами, правоохоронними органами, закладами освіти і, насамперед, із сім'ями.

Очевидно, що поряд із соціально-правовими, організаційними, кримінально-правовими, адміністративними заходами протидії наркоманії і наркотичної злочинності необхідна науково обґрунтована, конкретна, цілеспрямована діяльність держави, спрямована на усунення соціальних протиріч, які, в свою чергу, й є основним джерелом цих негативних і протиправних явищ.

Ми можемо стверджувати, що сукупність суб'єктів протидії наркоманії на сьогодні не являє собою цілісну систему, тому що відсутні налагоджені внутрішні зв'язки між суб'єктами різних її напрямів. Координаційна рада при Кабінеті Міністрів України координує діяльність суб'єктів протидії тільки на рівні вищих органів виконавчої влади, тобто на рівні міністерств і відомств. Проте, на рівні рядових виконавців координація відсутня. Більше того, низка закріплених у нормативних актах форм взаємодії не ефективно впливає на функціонування тієї чи іншої складової протидії незаконному обігу наркотиків.

Необхідно активізувати діяльність органів внутрішніх справ з виявлення осіб, які незаконно займаються заготівлею, переробкою, транспортуванням наркотичних засобів [7].

Окрім психолого-педагогічного впливу на осіб, які вживають наркотики або належать до "групи ризику", в боротьбі з молодіжною наркоманією слід вживати комплексних соціально-правових заходів, до яких, на дум-

ку деяких науковців, можна віднести: вирішення проблеми дозвілля; забезпечення підлітку можливості саморозкриття особистих нахилів у суспільно прийнятній формі; формування ціннісних орієнтацій, психологічної стійкості, підвищення відповідальності; формування правової культури; проведення загальнодержавної науково-обґрунтованої політики з обмеження і подолання таких негативних явищ, як розповсюдження наркоманії; розробку комплексної державної програми законодавчих актів з питань соціального захисту молоді [8].

Відповідно до термінології ВООЗ виділяють три види профілактики-попередження вживання наркотиків.

Вона здійснюється за чотирма кардинальними напрямками і передбачає, по-перше, широку виховну роботу серед підлітків, по-друге, санітарно-гігієнічне виховання населення, по-третє, суспільні заходи боротьби з розповсюдженням наркотиків і їх вживанням, по-четверте, адміністративно-законодавчі заходи.

Повторна профілактика включає раннє виявлення й активне лікування осіб, які вживають психоактивні засоби.

Задача третього напрямку профілактики – соціально-трудова і медична реабілітація хворих наркоманією.

Пацієнти, які проходять курс лікування з використанням лікарських препаратів, що містять наркотичні засоби, для обезболювання, усунення залежності і з інших медичних причин, повинні знати про національні вимоги й обмеження щодо цих засобів [9].

До значних профілактичних заходів можна віднести створення чіткої та динамічної системи взаємодії наркологічної служби і відповідних підрозділів МВС [10].

Профілактика наркотизму повинна базуватися на нетерплячості суспільства до цього явища і бути націленою на формування в ньому антинаркогенних бар'єрів [11].

Вважаємо, що з метою протидії наркоманії необхідно запровадити проведення в класах, академічних групах, студентських та учнівських гуртожитках, за місцем проживання і навчання учнів та студентів бесід про шкідливість вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, залучаючи до участі в них працівників органів внутрішніх справ, охорони здоров'я, педагогів. Проводити для учнів, їхніх батьків спеціальні лекторії, університети правових знань, медичної освіти тощо. Не допускати скорочення мережі позашкільних закладів, гуртків та клубів за інтересами, за місцем проживання, а також педагогічних працівників, які займаються виховною роботою.

Необхідно вжити заходів щодо впровадження соціальної реклами на каналах державного телебачення та радіо, у молодіжних виданнях для створення позитивного стереотипу та пропаганди здорового способу життя серед молоді [12].

Головними напрямками вдосконалення правозастосовчих заходів попередження наркоманії та незаконного обігу наркотичних засобів є покращення професійної підготовки працівників правоохоронних органів шляхом запровадження вивчення ними антинаркотичного законодавства, тактичних основ протидії наркоманії, підвищення рівня інформаційного забезпечення правозастосовчої діяльності працівників органів внутрішніх справ, а також реформування структури правоохоронної системи та приведення її у відповідність зі світовими стандартами та інтегрування України у Європейський інформаційний простір.

Отже, поряд із соціально-правовими, організаційними, кримінально-правовими, спеціально-кримінологічними та іншими заходами протидії наркоманії та наркобізнесу необхідна науково обґрунтована, цілеспрямована діяльність держави в цілому та відповідних органів, спрямована на усунення соціальних протиріч, які є основним джерелом цих негативних явищ та протиправних діянь.

Проаналізувавши міжнародні та вітчизняні загальносоціальні та спеціально-кримінологічні аспекти протидії наркоманії, ми дійшли таких висновків:

1) Зменшення масштабів поширення наркоманії та незаконного обігу наркотичних засобів не може бути вирішено лише силовими методами правоохоронних органів та, на наш погляд, вимагає проведення на більш високому рівні науково обґрунтованої профілактичної роботи, спрямованої на зниження незаконного попиту на наркотики, особливо серед підлітків та молоді, вироблення в суспільстві негативного ставлення до наркоманії взагалі.

2) Соціальний аспект заходів, спрямованих на протидію наркоманії, охоплює різноманітну діяльність державних органів і установ (медичних, правоохоронних, освіти тощо) та громадських організацій по боротьбі з наркоманією, зокрема, щодо її попередження на загальносоціальному, соціально-психологічному й індивідуальному рівнях.

Саме в соціальному аспекті визначені сучасні міжнародні вимоги в сфері боротьби зі зловживаннями наркотичними засобами та їх незаконним обігом. Так, плани діяльності по боротьбі з незаконними наркотичними операціями повинні базуватися на визначенні соціальних проблем наркоманії, оцінці масштабів неналежного використання наркотичних засобів. На основі оцінки цих масштабів розробляються пропозиції щодо попередження такого використання, заходи для боротьби з незаконним обігом наркотиків, а також лікування і відновлення працездатності наркоманів тощо.

Соціальний аспект заходів протидії наркоманії є основою, фундаментом усіх інших напрямів, поєднується з кожним із них, знаходиться у визначеному співвідношенні. Він є або загальним стосовно спеціального, наприклад медичного, або цілим порівняно з іншим як частиною, наприклад із кримінологічним, або змістом, тоді як інший являє

собою форму, наприклад правовим. У цьому зв'язку можливо розглядати соціальний аспект як загальний для інших.

У загальносоціальному аспекті можна виділити:

— виховні заходи у сферах освіти і трудової діяльності, спрямовані на виявлення та усунення фактів зловживання наркотичними засобами особами, які навчаються і працюють, – для підвищення рівня їх успішності і продуктивності праці, виключення випадків травматизму тощо;

— профілактичні заходи щодо протидії наркоманії в навчальних закладах і трудових колективах, у групах підвищеного ризику, сім'ях споживачів наркотиків тощо;

— лікувально-реабілітаційні заходи, що охоплюють створення і функціонування наркологічних медичних установ (диспансерів, відділень лікарень, кабінетів, лікувально-трудова профілакторіїв);

— соціально-реабілітаційні заходи щодо наркоманів.

3) Організаційно-правовий аспект заходів протидії наркоманії включає: організацію на загальнодержавному рівні системи державних органів і установ, до функцій яких входить реалізація протидії наркоманії та незаконному обігу наркотиків; організацію на відомчому рівні, головним чином міністерствами внутрішніх справ і охорони здоров'я, діяльності, спрямованої на протидію наркоманії; організацію підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері протидії наркоманії; матеріально-технічне й інше забезпечення державних органів і установ, що здійснюють діяльність, спрямовану на протидію наркоманії; організацію антинаркотичної пропаганди; залучення до участі в боротьбі з наркоманією різних громадських об'єднань, служб довіри, релігійних громад тощо.

4) Спеціально-кримінологічний аспект заходів протидії наркоманії складає ту частину заходів соціального аспекту, що стосується протидії наркотичної злочинності як сукупності пов'язаних з наркотиками злочинів. До цих заходів відносяться: вивчення, аналіз і узагальнення стану, рівня, структури та динаміки цих злочинів, у тому числі їх латентності; встановлення причинного комплексу даного виду злочинності і визначення змісту, характеру, напрямів діяльності щодо усунення або нейтралізації причин і умов, що сприяють здійсненню злочинів, пов'язаних з наркотиками; виявлення і фіксація типових рис, властивостей, якостей особистості винних у здійсненні того або іншого виду розглянутих злочинів та розробка комплексу заходів щодо попередження злочинів, пов'язаних з наркотичними засобами тощо.

5) Ступінь ефективності програм щодо протидії наркоманії може залежати від того, в якому культурному контексті та в яких умовах вони здійснюються, однак існує ряд елементів, які мають принципово важливе значення для зменшення поширення наркоманії. Для ефективного здійснення програм профілактики їх потрібно починати на ранньому етапі, при цьому вони повинні мати всеохоплюючий та цілеспрямований характер. Крім того, вони повинні здійснюватися на довгостроковій основі та не до-

пускати втрати довіри до них унаслідок перебільшення або зниження наслідків зловживання наркотиками. При додержанні цих принципів та виділенні на ці цілі достатніх ресурсів профілактичні заходи можуть чинити реальний вплив на вирішення проблеми протидії наркоманії в Україні.

Список використаних джерел

1. Галина В. В. Предупреждение преступности правоохранительными органами : [учеб. пособие] / В. В. Галина. — К. : УМК ВО, 1991. — 292 с.
2. Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ : [учеб. пособие] / под ред. А. Н. Сергеева. — М. : ГУБНОН СКМ МВД России, Московский университет МВД России, Изд-во "Цит-М", 2001. — 394 с.
3. Аргулова Ю. Н. Правовые меры борьбы с наркотизмом / Ю. Н. Аргулова, А. А. Габиани. — М., 1989. — 154 с.
4. Мелинсетян А. С. Отклоняющееся поведение несовершеннолетних / А. С. Мелинсетян // Сов. педагогика. — 1990. — № 4. — С. 52–57.
5. Пирогов В. Н. Некоторые вопросы предупреждения наркотизма среди несовершеннолетних / В. Н. Пирогов // Вестн. Моск. ун-та. : Право. — М., 1988. — № 2. — С. 49–50. — (Сер. 11).
6. Быков С. А. Наркомания среди молодежи как показатель дезадаптированности / С. А. Быков // Социологические исследования. — 2000. — № 4. — С. 48–52.
7. Бланков О. С. Попередження наркоманії неповнолітніх / О. С. Бланков. — М., 1989. — 147 с.
8. Інструкція по організації роботи дільничного інспектора міліції : затверджена наказом МВС України № 802 від 14 жовт. 1999 р. / Відомчий документ.
9. Битенский В. С. Наркомании у подростков / [Битенский В. С. Херсонский Б. Г., Дворяк С. В., Глушков В. А.]. — К., 1989. — 223 с.
10. Профилактика алкоголизма и наркомании среди учащихся профтехучилищ / Министерство образования Украины, Институт содержания и методов обучения. — К., 1997. — 98 с.
11. Колесов Д. В. Эволюция психики и природа наркотизма / Д. В. Колесов. — М., 1991. — 156 с.
12. Про заходи Міністерства освіти України щодо посилення профілактики злочинності наркоманії та захворювання на СНІД серед учнівської та студентської молоді на 1999–2000 роки : наказ Міністерства освіти і науки України від 14 січ. 1999 р. № 10.

В статье определены основные направления системы противодействия наркотизации общества и предложены отдельные аспекты профилактических мероприятий в этой сфере.

The article is devoted to the determination of the basic directions of the system of counteraction narcotization of the society and the separate aspects of the prophylactic measures in this sphere are offered.

Стаття надійшла до редакції журналу 15 листопада 2010 року.